

Martti Rapola
10. 11. 1891—27. 8. 1972

Aloittaessaan¹ avauspuheensa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran vuosikokouksessa v. 1960 seuran esimies Martti Rapola otti vastattavakseen kysymyksen: »Onko välttämätöntä, että tämä sääntömääräinen tilaisuus vuodesta vuoteen aloitetaan samalla tavalla; että edelleenkin on kerrottava samoin kuin sihteerin pöytäkirjassa 100 vuotta takaperin: 'Esimies alkoi kokouksen puheella, joka on

painettu Suomettaressa.' Eikö riitä, ajattelin, että tavaksi tullut tieteellinen vuosijuhlaesitelmä arvokkaalla tavalla avaa tilaisuuden, minkä jälkeen käsitellään vuosikokoukselle kuuluvat asiat?»

Asettamaansa kysymykseen Rapola vastasi vetoamalla siihen, että »menneiden aikojen vaiheissa pidetyt vuosikokouspuheet sisältävät kokonaisen aarteiden ajatusten kiteytymiä», ja nämä puheet hän toivoi koottavan ja julkaistavan erityisenä kirjana, niin kuin myös on tapahtunut. Vaatimattomuudessaan hän ei nähin aarteisiin lukenut omia esimiehenpuheitaan, vaan nimenomaan halusi puhekokeelman viimeiseksi edeltäjänsä Viljo Tarkiaisen puheen, jonka tämä piti raskastunnelmaisessa vuosikokouksessa talvisodan päättymisen jälkeen ja joka oli suuri »traagiseen optimismiin» huipentuva puhe.

Esimiehen puhetraditio katkesi vuosi sitten, jolloin esimies prof. Rapola ei sairautensa vuoksi voinut olla läsnä, vaikka hän tietävästi oli jo puheensa valmistanutkin. Ja jälleen avaamme tänään seuran kokouksen ilman esimiehen puhetta, koska vasta myöhemmin tänä iltana valitaan valtuuskunta, joka sitten keskuudestaan valitsee puheenjohtajan, seuran esimiehen.

Seuralla ei varmaan ole aikomustakaan lopettaa esimiehen puhetraditiota. Tuo perinne ei vuosikokousyleisölle suinkaan ole ollut taakka, vaan juhlan huippukohta. Keskeytys perinteessä on tapahtunut syistä, jotka ovat kaikkien läsnäole-

¹ Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran vuosikokouksessa 16. 3. 1973 pidetty puhe.

vien tiedossa. Mennyt toimintavuosi, sadasneljäskymmeneskahdes, on ollut raskas. Keskuudestamme ja juuri seuran kirkiryhmästä ovat toimintavuoden aikana poistuneet mm. esimies akateemikko Martti Rapola ja Kansanrunousarkiston entinen johtaja akateemikko Martti Haavio. Tämä vuosikokous omistetaan näiden vainajien muistolle.

Martti Rapolan aikaansaannokset ovat niin runsaat ja hänen toimintansa on ulottunut niin moneen suuntaan, että tuntuu melkein pä sopimattomalta puristaa mittavan elämäntyön luonnehdinta hyvin lyhyeksi säädettyyn puheeseen.

Rapolan tieteelliset julkaisut, jotka enimmäkseen ovat ilmestyneet Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksissa, Tietolippaissa ja Suomi-sarjassa tai Kotikielen Seuran Virittäjässä, liikkuvat kahdella suomen kielen tutkimuksen valtaväylällä: kansankielen tutkimuksessa ja kirjakielen, etenkin vanhan kirjakielen ongelmissa. Näin oli jo Rapolan 60 vuotta kestäneen tutkijantaipaleen alkuajoista lähtien. Tiettyinä aikoina painopiste on ollut selvästi vanhan kirjasuomen puolella, kuten esim. Turun kaudella (1924—1930), mihin osaltaan vaikuttivat ulkoiset olot, nimittäin kansankielen kokoelmien puuttuminen Turusta, ja niin osaksi myös Rapolan Helsingin professorikaudella, varsinkin sodan jälkeen, ja eritoten siitä lähtien, kun hän sai käyntiin vanhan kirjakielen sanakirjatyön. Mutta koko ajan kansankieli, suomen murteet, oli mukana hänen tutkimuskentässään. Lähinnä murrettutkimus, vanhan kirjasuomen vahvasti ruokkima, on myös »Suomen kielen äännehistorian luennot», jonka tekijä kirjoitti uskomattoman lyhyessä ajassa — yhdeksässä kuukaudessa — 75-vuotispäiväkseen.

Vanhakantaista murretta Rapola kuunteli mielellään ja pani sitä muistiin milloin lapsuutensa Sääksmäessä, jonka paikallista puheenpartta hän piti äidinkieleenään, milloin muualla hämäläismaiseissa tai Ruijan vuonojen rannoilla tai

Vermilannin vaarojen rinteillä; mutta eräänlainen luonteen arkuus, ehkä paremminkin hienotunteisuus, häittäsi hänen kenttätöitään — arkuus ja levottomuus, kuten hän itse minulle sanoi. »Tuntuu vaikealta astua tuntemattoman eläjän pirttiin, en kokenut jännityksen hurmaa, ja siksi mieluummin näin, että toinen suoritettiin haastattelun esivalmistelut. Levottomuus johtui siitä, että minulla oli usein tunne, että olen kielimestarilleni räsitus, josta hän haluaisi päästä pian vapaaksi, ja siitäkin, että halusin tutustua myös kertojani elinympäristöön, pihan piiriin saunoineen ja riihineen.»

Prof. Rapola hämäläisessä murremaisemassa 1961.

Tutkimusmatkat 1920- ja 1930-luvulla olivat vaivalloisia, vallankin aluksi, jolloin oli liikuttava jalan tai kieverikyödyillä. Niistä jäi kerääjän vihkoihin ja muistiin sellaistaakin, joka ei ole myöhemmin tullut rikastuttamaan hänen tutkimuksiaan, mutta kylläkin hänen kaunokirjallisia tuotteitaan. Jäi vaikutelmia ihmisistä ja maisemista. Rapola oli erityisen viehätty-

nyt tietynlaisiin maisemiin: »Haluan nousta vaaroille ja nähdä vaarojen vaiheilla kulttuuria, ihmiselämää», hän tunnusti. Juuri siksi hän sanoi niin ihastuneensa Ruijaan ja Vermlantiin. Tämän mieltymyksensä perussyyn hän oli analysoinut: »Kiipeäminen Rapolan harjulle oli minulle pikku poikana mieleenpainuvimpia elämyksiä.»

Ehkä vanha kirjasuomi oli Rapolan tutkijanluonteelle kaikkein läheisin, läheisempi kuin kansankieli. Vanhan kirjakielen tutkimuksissaan Rapola liikkui ortografian (joskus paleografiankin), äänneopin, morfologian ja sanaston piirissä; vain syntaksin seikkoihin hän ei juuri puuttunut. Hän oli pitkän aikaa lähes ainoa, joka todella vakavasti työskenteli tuolla alalla. Tutkimuksillaan hän osoitti mm. sen, että vanha kirjakielemme ei ole esim. sanastoltaan niin köyhää ja ongelmatonta kuin helposti voidaan ajatella ja että varhaisnykysuomi (1820—1870) on mitä kiehtovin ja arvokkain kehityskausi suomen kirjakielen tutkimuskentässä. Rapola luki tutkimuksiaan varten uskomattomat määrät vanhaa kirjallisuutta, piipiasuomea, lakisuomea, sanomalehtisuomea, luki ja teki poimintoja tutkimuksiaan ja kokoelmiaan varten. Hänen mielenkiintonsa ei aina ollut pelkästään filologin kiinnostusta, vaan siihen liittyi myös jo kotoa peritty kulttuurihistoriallinen harrastus kaikkeen suomalaiskansalliseen. Harrastuksen ylläpitäjänä oli hänen ihanteita ja aatteita kunnioittava perusluonteensa.

Mutta Rapola luki paljon muutakin kuin vanhempaa suomenkielistä kirjallisuutta. Ollessaan 20 vuotta akatemia-apurahalautakunnan puheenjohtajana hän katsoi velvollisuudekseen lukea jos mahdollista kaiken sen kaunokirjallisuuden, josta lautakunnan oli lausuntonsa annettava. Tutkimustyön ja raskaan viiranhoidon ohessa tuo tehtävä oli aikaa vaativa eikä aina mieluksakaan. Vaikka Rapola itse tähdenteli olevansa maallikko kirjallisen taiteen arvoja punnittaessa, hän ei jättänyt tuomatta julki mielipitei-

tään, mm. tältä paikalta. Myös kritiikkiin hän puuttui.

»Sanoma- ja aikakauslehdistön lukija ei voi välttää vaikutelmaa, että kirjallisuuden esittely ja arviointi tapahtuu nykyoloisamme usein varsin lyhyin perspektiivein, minkä seurausta on mm. keskitasoa olevien saavutusten ilmeinen yliarviointi. Kustantajien mainoskoneisto on karkäs kohottamaan kritiikin keksimät huiput suorastaan pilviä piirtäviksi. Seuraa reaktio: parin kolmen vuoden kuluttua monikaan ei muista, että se ja se merkkiteos on kerran ilmestynyt; se on peittynyt uusien huippujen, uusien mestartiteosten varjoon.» Näin Rapola 1955.

Arkuus oli, kuten sanotti, ominaista Rapolan luonteelle, niin kuin hän itse tähdensi. Mutta se ei estänyt häntä joskus heittäytymästä rohkeaksi taistelijaksi, kun hän ajoi jotakin tärkeäksi katsomaansa hanketta tai puolusti kansallisia arvoja. Muistissamme on Rapolan melkein pä yksinään käymä voitollinen luonnonsuojelutaistelu Rapolanharjun pelastamiseksi, kun harjun kylkeen jo oli ilmestynyt ammottava soranottokuoppa, ja hänen taistelunsa pikatien suunnan muuttamiseksi niin, ettei rautakautinen kalmisto jäänyt tien alle. Tässä piirissä muistamme ennen kaikkea ne esitykset, joita hän teki kansallisten tieteiden tutkimusolojen parantamiseksi. Noiden esitysten forumi oli useimmiten juuri SKS, Rapolalle rakkain seura, jonka talouden pystyssä pitäminen oli aivanainen huolen aihe: »Tieteellisinä seuroina ja laitoksina meidän on pakko herkeämättä tuoda ilmi tieteenme nälkä, huutava tuen puute», sanoi Rapola vuoden 1966 vuosikokouspuheessaan. Saman huolen paino tunnetaan seurassa edelleen.

Rapolan sanomalla oli kantavuutta, sitä kuunneltiin, joskaan ei aina niin paljon kuin olisi ollut toivottavaa. Syynä myönteiseen huomioon oli paitsi puheen sisältämä vankka asia myös se tapa eli tyyli, millä se oli sanottu tai kirjoitettu. Rapola pyrki tietoisesti hyvään tyyliin, persoonalliseen sanontaan, myös tieteellisessä tuotannossaan. Hänen tyylipyrki-

myksiään voi seurata esim. vertaamalla Hämäläisen trilogian — Simpukankuoren, Koivunportaan ja Vaarin maiseman — uusia painoksia ensimmäisiin.

Sain seurata kirjailija Martti Rapolan luomisprosessia vielä niin myöhään kuin clokuun 1. päivänä 1971 Sääksmäen Soljalassa. Kesähuvilan vinttihuoneessa oli meneillä muistelmateos, lapsuuden kuvaus, oikeastaan romaani. Sillä oli jo nimikin: »Martti avaa portteja»; nimi selittyy siitä, että porttien aukaiseminen ja niiden kautta pääsy jännittäviin ja luovattomiinkin paikkoihin kuului kirjoittajan lapsuudenelämyksiin Rapolassa. Lapsuuden muistikuvat, todelliset ja kuvitellut, sekä edellisvuonna Rapolan kartanon luhdista löytynyt merkillinen kirjekokoelma olivat pohjana uudelle teokselle, jonka ensimmäinen versio oli jo lähes lopulleen viety. Tuohon tekstiin Rapola näytti tehneen paljon muutoksia, korjauksia ja ennen kaikkea poistoja. Erityistä huolta hänelle tuottivat repliikit, joissa oli pyrittävä vuosisadan vaihteen kieleen sellaisena kuin sitä puhuttiin eri ammattiryhmissä ja yhteiskuntakerroksissa. Repliikit olivat lyhytmuotoisia, kun taas mieleenpalautuksissaan, muisteluissaan, hän tietoisesti viljeli hyvinkin pitkiä, monipolvisia virkkeitä. Marcel Proustin »Kadonnutta aikaa etsimässä» oli olohuoneen pöydällä. Toivottavasti tämä teos, vaikkapa keskeneräisenä ja osaksi viimeistelemättömänäkin, tulee vielä meidän kaikkien luettaville.

Rapola oli kansallisten tieteidemme alalla toimivien seurojen ja lautakuntien keskeisiä henkilöitä hyvin pitkään, neljä vuosikymmentä. Mainitsen vain, että SKS:n johtokunnan jäseneksi hän tuli 1932, oli seuran I varaesimiehenä 1934—1947 ja sen jälkeen esimiehenä neljännevuosisadan. Kenellekään toiselle aikalaiselle eivät seuramme kaikki toimialat olleet niin omakohtaisen tuttuja ja läheisiä kuin juuri esimiehelle Martti Rapolalle.

Siteeraan vielä Rapolaa, hänen 18 vuotta sitten pitämänsä esimiehenpuheta: »Ihminen elää nuo tunnetut 'enintään kahdeksankymmentä vuotta' — ja poistuu, mutta yhteisö jää.»

Näin on käynyt, ja tänä päivänä tuo yhteisö, paljosta kiitollinen Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, tuntee menetyksen suuruuden.

Pertti Virtaranta

¹ Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran vuosikokouksessa 16. 3. 1973 pidetty puhe.